

Anàlisi de l'exili valencià a l'Uruguai a través de la revista 'Terra Valenciana' (1953-1958)

The Valencian republican exile in Uruguay through the publication «Terra Valenciana» (1953-1958)

RECAREDO AGULLÓ ALBUIXECH

Filòleg i historiador. Associació d'Amics de la Federació Universitària Escolar (FUE) de València.

VÍCTOR AGULLÓ CALATAYUD

Professor titular del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València. Vicepresident de l'Associació Valenciana de Sociologia (AVS).

Resum. El següent article analitza el contingut de la revista *Terra Valenciana*, *boletín de estudios valencianos* editat pel Centre Regional Valencià de Montevideo entre 1954 i 1958. Aquest butlletí va ser afavorit per la colònia d'exiliats polítics republicans i emigrants valencians radicats a l'Uruguai. Mitjançant la lectura d'aquesta publicació podem conèixer la vida quotidiana, interessos, debats, oficis i professions de la diàspora valenciana establida en aquest país. El rigor dels continguts, la qualitat dels articles en els quals es reproduïen textos de Joan Fuster, Teodor Llorente, Manuel Sanchis Guarnier, Ferrándiz Albors, Francesc Almela i Vives, Lluís Laporta, Juan de Timoneda, Gabriel Miró, Vicente Wenceslao Querol o Robert Estellés, entre d'altres, van conferir

a aquest butlletí un nivell sorprenent. *Terra Valenciana* va ser una publicació compromesa amb els valors democràtics, oberta al diàleg i al debat d'idees, amant dels costums valencians i interessada per la història, la literatura, la cultura popular i la llengua.

Abstract. The following article analyzes the content of the publication *Terra Valenciana*, a bulletin of Valencian studies edited by the Centre Regional Valencià of Montevideo between 1954 and 1958. This bulletin was sponsored by the colony of republican political exiles and Valencian emigrants living in Uruguay. By reading this magazine we can learn about the daily life, interests, debates, trades and professions of the Valencian diaspora established in this latin-american country. The rigor of the contents, the quality of the articles in which texts by Joan Fuster, Teodor Llorente, Manuel Sanchis Guarnier, Ferrándiz Albors, Francesc Almela i Vives, Lluís Laporta, Juan de Timoneda, Gabriel Miró, Vicente Wenceslao Querol or Robert Estellés, among others, gave this newsletter a surprising level. *Terra Valenciana* was a publication committed to democratic values, open to dialogue and the debate of ideas, lover of Valencian heritage and interested in history, literature, popular culture and language.

Introducció i contextualització

Els exiliats republicans espanyols van editar un ingent nombre de publicacions literàries o culturals en els seus respectius països d'acollida en unes condicions sumament difícils. Diversos autors han aprofundit en la producció literària realitzada per la intel·lectualitat republicana en l'exili (Aznar i López 2016) o, més específicament, a Mèxic entre 1939-1975 (Caudet

2007). En el cas de la diàspora valenciana, Mèxic constitueix un cas paradigmàtic i ha sigut estudiat amb major profunditat, sobretot a través de les publicacions *Levante* (1943), *Mediterrani* (1944-1946) o *Senyera* (1951-1976), òrgans de difusió de la Casa Regional Valenciana de Mèxic (Caudet 1995; Cruz 2007; Pérez Guerrero 2006). Mentre que l'investigador Santi Cortés Carreres (1993, 2022) ha completat l'estudi considerant les revistes de diferents centres valencians a l'Argentina.

Ara bé, nosaltres posarem el focus en una publicació desconeguda fins hui en l'estudi dels exilis culturals valencians. Ens referim a *Terra Valenciana*, *boletín de estudios valencianos* del Centre Regional Valencià de Montevideo, que va començar a publicar-se un 27 de juliol de 1954. Per a contextualitzar el seu sorgiment, cal recordar que des de principis de l'any 1939 fins a ben entrada la dècada dels cinquanta del segle passat exiliats i emigrants de tota Espanya es van instal·lar a l'Uruguai, i especialment nombrosos valencians (Agulló 2011; Supervielle 2011).

El final de la Segona Guerra Mundial va suposar l'aïllament per a Espanya per haver col·laborat amb les potències de l'Eix: Alemanya i Itàlia. Aquest fet va augmentar la crisi econòmica del règim franquista, condemnat en 1947 per l'ONU. La crueltat dels vencedors, la falta de futur i l'anul·lació de les llibertats es va saldar amb l'emigració massiva cap a l'Argentina, l'Uruguai, Veneçuela, el Brasil, Mèxic i Colòmbia, on,

des de finals del segle XIX, ja s'havien instal·lat desenes de famílies valencianes.

L'Uruguai, a més, comptava amb un enorme atractiu. Travessava un moment excepcional no només en l'àmbit econòmic sinó també en el cultural. El *Paisito* es va unir amb els aliats durant la Segona Guerra Mundial. Aquest fet va ser enormement favorable per al seu futur, perquè una vegada acabada la guerra, va comptar amb Europa i els Estats Units per a l'exportació de milions de tones de carn. Després vindrà la guerra de Corea i novament l'Uruguai es va decantar pels Estats Units. A principis de la dècada dels cinquanta es va encunyar la frase «Uruguay, la Suïça de Amèrica». En aqueix context històric, en 1953 es va constituir el Centre Regional i un any després va començar a editar-se el butlletí, una publicació d'excel·lent nivell i en la qual la paraula *estudi* adquireix tot el seu valor. *Terra Valenciana* va ser un lloc de trobada dels valencians emigrats a l'Uruguai. L'equip de redacció va saber combinar els articles erudits amb els lúdics, amb l'humor, la vida del Centre i les notícies procedents del País Valencià, i molt especialment, les festes: Falles de València, Fogueres d'Alacant, Moros i Cristians d'Alcoi i Gaiates de Castelló, i tot això sense oblidar els seus desitjos d'una tornada a la democràcia quan les condicions polítiques ho feren possible. Va incloure també nombrosos articles i opinions de figures rellevants. La lectura dels 8 exemplars que hem pogut consultar en l'Hemeroteca

Municipal de València, l'Associació Comunitat Valenciana de Montevideo, així com en la Biblioteca Valenciana, avancen que estem en presència d'un equip de redacció profundament compromés amb els valors democràtics. En paral·lel, crida l'atenció que nombrosos valencians que es van instal·lar a l'Uruguai provenien de les zones més durament castigades durant la Guerra Civil pels bombardejos de l'aviació italiana: el Cabanyal i la Malva-rosa als Poblatos Marítims de València o la ciutat d'Alacant.

Corpus d'anàlisi

Estudiarem les portades de cadascun dels números, llegirem amb atenció els editorials, analitzarem els textos que són reproduïts i les signatures que els sustenten, ens fixarem en les notes de societat, gaudirem amb les pàgines dedicades a l'humor valencià i centrarem la nostra atenció en els anuncis que es van inserir en aquestes pàgines, perquè ells ens donaran el perfil de les professions que van exercir aquestes persones en aquest país. Per arribar a bon port, una lectura assossegada i paral·lela amb el que s'esdevenia al País Valencià dels anys 50 ens servirà per a avaluar l'excepcional rellevància d'aquesta publicació, fins hui poc o gens coneguda.

La publicació

Terra Valenciana va ser una publicació bianual que eixia el 27 de juny i el 27 de desembre de cada any. Les dimensions d'aquest butlletí són 29 x 22 cm, i està imprés en blanc i negre. La publicitat inserida en les seues pàgines ens ha permés conèixer les ocupacions que els valencians van exercir en aquest país durant els anys que es va editar aquest butlletí. En la part superior de la portada una vinyeta serveix per a identificar la publicació. A l'esquerra l'escut de València amb el ratpenat, al costat de dues barraques i una palmera, el nom de la capçalera del butlletí, i tanca el dibuix la torre del Micalet. D'acord amb l'etnògraf alacantí Lluís-Xavier Flores Abat (2023), el nom de la publicació *Terra Valenciana* podria estar inspirat bé en la publicació *Terra Galega* (11/2/1917) de Montevideo, bé en *Terra Valenciana* (21/6/1908) del Centre Regionaliste de València de Buenos Aires.

Equip de redacció

El redactor responsable de tots els números va ser Víctor Sanz,¹ domiciliat en el carrer Colònia 1326. Al llarg d'aquests anys l'equip de redacció va variar i entre els seus components anotem a Víctor Sorribas,

---

¹ Víctor Sanz López va ser un destacat historiador i professor universitari nascut a Castelló en 1917. Després de la Guerra Civil es va exiliar a França amb un passaport Nansen. Posteriorment continuaria el seu exili a Bolívia (1951), Paraguai (1952) i l'Uruguai, on va desenvolupar gran part de la seua carrera universitària entre 1953-1976 una vegada va tancar *Terra Valenciana*. En 1976, per causa de la dictadura militar uruguaiana, es va veure forçat a un nou exili aquesta vegada a Veneçuela, on es va convertir en un gran especialista sobre l'estudi de l'exili republicà a Veneçuela. Per a aprofundir en el seu itinerari vital i contribució acadèmica es poden consultar les seues memòries: *La flecha quebrada* (2008).

Francisco Orts, José Sánchez, Juan B. Tejedo, Salvador Valls, Mariano Llorens, José Ruiz, José Palau i Ismael Roig.

Portades

Ignorem la imatge i el text que va acompanyar la portada del número u, però podem deduir que les primeres paraules anirien dedicades a explicar les raons d'aquesta publicació, on s'anaven a conjugar els aspectes propis de la vida dels valencians a l'Uruguai mostrant, d'una banda, els seus anhels, records, vivències, preocupacions, i de l'altra, donant la veu a totes aquelles personalitats de la cultura valenciana que havien destacat o destacaven en determinats camps. D'aquesta manera es comprén l'interés en tots els números per posar en valor el pensament de Lluís Vives, la poesia d'Ausiàs March i de Miguel Hernández, o la pintura de Sorolla.

La portada del número dos (27 de desembre) està dedicada a la lletra de l'himne regional valencià, en la seua versió valenciana. La del número tres (27 de juny de 1955) conté la foto de la primera falla montevidiana i el text que l'acompanya amb el títol «... I FET».

«Rincones Valencianos: El Litoral» encapçala la portada del número quatre (27 de desembre de 1955). Aquest tema ja degué aparèixer en el número u, perquè en el dos es parla de la continuació d'aquest.

«Nostra Falla» i la foto en la qual es mostra la falla en flames de l'any 1956 serveixen per a il·lustrar la portada del número

cinc (27 de juny de 1956). L'estany del parc de Ribalta de Castelló és el protagonista de la portada del número sis (27 de desembre de 1956), juntament amb un anunci de la Casa Paratge, un establiment dedicat a la música, discos i targetes de felicitació. Una impressionant foto de les Torres de Serrans vistes des de l'interior il·lustra la portada del número set (27 de juny de 1957). La riuada d'octubre de 1957 obri el número huit (27 de desembre de 1957). La foto del carrer Sorolla l'endemà de la inundació i el text: «Tragedia sobre nuestro país». La portada del número nou (27 de juliol 1958) ret homenatge a la ciutat d'Alacant vista des del port amb la imponent mola del castell de Santa Bàrbara.

Editorials

«Hacia el Futuro» és el títol de l'editorial del segon número d'aquesta revista. El Consell de Redacció conformat per Víctor Sorribas, Francisco Orts i José Sánchez es congratula dels immerescuts elogis i paraules d'ànim que han rebut. L'equip de direcció de la revista exposa les millores que han introduït respecte al primer número amb una millor distribució del material; saluda els col·legues de la revista *Senyera* de Mèxic, a la qual desitgen una llarga i pròspera vida, però lamenta no comptar amb els dos primers números d'aquesta publicació; igualment felicita els redactors del *Micalet* que en l'altra riba del Plata fan irradiar les essències espirituals de la nostra menuda pàtria.

De cara als pròxims números la revista comptarà amb una nova secció: «Nuestros lectores nos escriben», on tindrien cabuda els suggeriments, projectes, opinions i crítiques que els enviaren els lectors. Agraeixen l'enviament de notícies dels valencians que viuen a l'interior de l'Uruguai. Finalment, i donada la data –l'inici de la secció va ser el 27 de desembre de 1954–, desitgen a tots els lectors que puguin satisfer els seus anhels de futur i resoldre els problemes i preocupacions que podrien entelar la felicitat del seu present.

«... I FET» és el títol de l'editorial del tercer número de data 27 de juny de 1955. El Consell de Redacció del que formen part Víctor Sorribas, Juan B. Tejedo i Salvador Valls celebren l'èxit de la Comissió Fallera del Centre amb la *cremà* de la primera falla en terres uruguaianes. L'enorme repercussió que van tindre les festes de les Falles en les emissores de ràdio, l'elecció de la fallera major, els balls, la *bunyolà*, i finalment el dia 20 la Cremà en un ample prat del carrer Lomas de Zamora als afores de la ciutat, després d'haver sigut traslladada la falla des del Centre. Aquest acte va atraure centenars de persones, desitjoses de presenciar un esdeveniment per a molts d'ells desconegut. El faller major, Sr. José Cercós, va llançar el primer coet i «entre explosiones y llamaradas los valencianos de Uruguay tuvimos ocasión de recordar y revivir nuestra más típica fiesta regional, juramentándonos todos para elevarla, en estas hospitalarias tierras al nivel que corresponde».

«El Valenciano y Nosotros» és el títol de l'editorial del número quatre, publicat el 27 de desembre de 1955. La queixa dels amics catalans pel fet de relegar el valencià a un segon pla en la revista és motiu de debat per al Consell de Redacció format per Víctor Sorribas, Juan B. Tejedo i Mariano Llorens els qui consideren que el valencià és un vehicle d'expressió molt inferior al castellà i que, a l'Uruguai, excepte els catalans, valencians i mallorquins la resta dels espanyols no el parlen. D'altra banda, l'objectiu d'aquest butlletí és el de donar a conèixer als uruguaians els costums i els valors dels valencians. El món marxa cap a una major amplitud d'horitzons i el que treballa per una reducció de punts de vista, per l'estrenyiment en cenacle de les seues activitats, treballa cap al passat i no per al futur. Acaben recordant que «sería imperdonable que un solo hijo de este país que con tanta generosidad nos ha abierto sus puertas, encontrara nuestras columnas cerradas a toda comprensión, exclusivamente dedicadas a los nuestros, cuando beneficiamos de una acogida tan amplia y tan cordial».

«Nostra Falla» és el títol de l'editorial del número cinc, publicat el 27 de juny de 1956 i signat per Agustín Pantoja. L'autor assenyala que la falla ha sigut el producte de l'esforç d'un grup de decidits i voluntariosos valencians i que la falla es va plantar en els locals del Centre, posteriorment es va emportar al Campo Español, cedit per l'Associació Espanyola Primera de Socors

Mutus. Una gentada immensa va desfilar, durant tot el dia, pel lloc en què s'hauria de celebrar la Cremà. La banda de música de la Policia de Montevideo, el cap d'orquestra de la qual era un valencià, va amenitzar la festa. Acaba l'editorialista manifestant el desig que «la tercera falla sea todavía mejor que la segunda y que, alrededor de ella, todos los valencianos formen en cuadro de honor, para convertirla en una acabada expresión del espíritu satírico, artístico y jovial que siempre nos caracterizó».

«Motivos de esperanza», paraules que serveixen per a encapçalar l'editorial del número sis del butlletí *Terra Valenciana*, publicat el 27 de desembre de 1956. La falla ha servit per a cohesionar a tots els valencians, molts dels quals no sabien de l'existència del Centre. Des del punt de vista material l'èxit econòmic ha permés eixir dels aclaparaments passats i tot sembla indicar que la falla de l'any 1957 superarà el que s'ha realitzat fins hui i deixarà sentir la seua influència positiva en el Centre. Un segon punt és l'acord de convertir la Comissió de Falla en Comissió de Festejos Regionals perquè les festes d'Alacant i Castelló tinguen una celebració digna i d'aquesta manera superar les friccions que s'hagueren pogut produir en el passat. I tot això sense adormir-se sobre els llores: «Sólo manteniendo nuestra vigilancia podremos continuar marchando por la senda que se abre ante nosotros».

«Tragedia sobre nuestro país» és el títol de l'editorial del número huit, publicat el

27 de desembre de 1957, signat per José Ruiz, secretari del butlletí (i amb posterioritat, president del club filatèlic de l'Uruguai). Un parell de fotos il·lustren el text. Una d'elles pertany al carrer Sorolla l'endemà de la riuada amb l'aigua que cobreix fins al sostre dels cotxes, i una altra del barri de Natzaret on es veu una persona transportada en una espècie de llitera coberta amb un llençol. Han passat ja dos mesos de la riuada i, a poc a poc, s'han anat coneixent els fets. Els danys i les víctimes aconseguixen xifres i proporcions molt per damunt de les quals oficialment es vol reconèixer. La notícia va commoure Espanya sencera, i la colònia valenciana de Montevideo es mobilitza en favor dels seus paisans. No obstant això, com sempre, hi haurà una bona part de la població valenciana, la condició de la qual, ja per endavant miserable, no es veurà atenuada per l'esforç oficial i privat. L'articulista es fa ressò del rumor que circula sobre la catàstrofe, que no sols es va deure a la fúria deslligada dels elements, sinó a l'enfonsament del dic de contenció de l'anomenat pantà del Generalíssim, la inauguració del qual va ser precipitada. Acaba el text apel·lant a la laboriositat del poble valencià i exigint a «los poderes públicos el ineludible compromiso de poner todos los recursos necesarios para evitar catástrofes como la que hoy enluta a los hogares valencianos».

«Necesaria vinculación» és l'expressió que serveix de preàmbul a l'editorial del número nou, publicat el 27 de juliol de

1958. Està dedicat als centres regionals que s'estenen per Amèrica: la Casa Regional Valenciana a Mèxic, que edita la revista *Senyera*, els centres valencians de Xile, Buenos Aires, Porto Alegre i Veneçuela. Es lamenta que no existeix entre totes aquestes entitats cap vinculació. La major part dels valencians ignoren fins i tot l'existència d'aquests centres quan la consciència d'aquesta existència reforçaria els ànims de tots. És per això que advoca per l'establiment de la relació a fi d'aprofitar les iniciatives i suggeriments. La vida de tots es veuria reforçada amb aquestes valuoses aportacions.

Textos i col·laboradors destacables

Luis Vives: el seu pensament psicosociològic és analitzat en aquesta revista en els huit números consultats. Per exemple, *El Tractat del socors dels pobres* serveix per a donar-nos a conèixer les preocupacions de Vives sobre la riquesa i la pobresa, l'opressió i el dany:

Debe ser particular desvelo de los que gobiernan cuidar y poner todo esfuerzo en que unos sirvan a otros de socorro, nadie sea oprimido, nadie reciba daño injusto, y de esta suerte la concordia del común y congregación de los ciudadanos se aumente cada día en la caridad y permanezca eternamente.

Manuel Sanchis Guarner: «La Nostra Llengua».² Aquest text reproduceix la conferència que Sanchis Guarner va pronunciar en el Palau de la Generalitat de València el desembre de 1948 i que va ser publicat en la revista sota el títol d'«Introducció a la història lingüística de València».

Pablo Mañé Garzón (1921-2004), un dels artistes més destacats de l'Uruguai. Establert a Barcelona a partir de 1969 ens brinda un text impecable sobre Francisco Tárrega Eixea (1854-1909). En el número sis de la revista (27-12-1956), i quan Pablo encara no havia aconseguit la fama com a gran pintor, però ja col·laborava en la secció d'art amb els diaris *El País* i *La Mañana*, dedica un text amb aquest final a la vida de Tárrega:

Los valencianos no olvidan la memoria de este artista puro. Pero ¿valoran todos realmente su verdadero significado para la música? Toda la Gran Cataluña unida debe aunar su voz para decir claramente que pocos, muy pocos hombres han sabido cantar la tierna belleza de lo sencillo mediterráneo que acá recordamos.

També trobem extractes de la novel·la *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell; «La poesia catalana fins a la Renaixença» i capítols especials per a Ausiàs March i Joan Rois de Corella de Joan Fuster; «La Dama d'Elx» de F. Ferrándiz Alborz; «El

² Una anàlisi detallada de les contribucions d'en Manuel Sanchis Guarner en Terra Valenciana pot consultar-se en: «Sanchis Guarner i les publicacions de l'exili: el cas de *Terra Valenciana* –butlletí d'estudis valencians– editat pel Centre Regional Valencià de Montevideo (Uruguai)», en Casanova Herrero, Emili (coord.), Manuel Sanchis Guarner, ciència, compromís i diàleg, Denes, pp. 83-89.

Micalet» de Bernat Bono i Barber; *Las Torres de Serranos* de Francisco Almela i Vives, text publicat per l'editorial Valencia Atracci3n en monografia, i «Escultura religiosa», pres del llibre *València* de Teodoro Llorente.

Les activitats del Centre

En tots els números consultats hi ha referència a les diverses activitats dels socis i sòcies que el desembre de 1954 ja n'eren 235. El pagament de les quotes és un dels temes recurrents en tots els números d'aquesta publicació. La compra d'un nou aparell amplificador i d'un tocadiscos es festeja en el número dos d'aquesta publicació. En aquest exemplar s'assenyala igualment la dissertació sobre el xativí Francisco de Paula Martí que va fer Avenir Rosell Figueras, taquígraf de la Cambra de Representants de l'Uruguai. La companyia teatral que dirigia José Palau va representar les comèdies *Per saber la veritat* de Gayano Lluch, *Entre parientes* de Miguel Echeagaray i la farsa *Es mi hombre* de Carlos Arniches. Finalment s'anuncia que la Comissió de Falla ja ha començat a treballar per a fer realitat la falla del Centre.

Els temes concernents a la vida i activitats del Centre en el número tres d'aquest butlletí d'estudis van ser tots de caràcter

festiu. D'una banda, la celebració el dia 17 de març de la Plantà de la primera falla del Centre a Montevideo amb esbós de l'artista i soci Agustín Pantoja Mingot.³ Es destaquen el públic que va visitar la falla, la repercussió en les emissores amigues i l'acte de la Cremà. El segon gran moment van ser les Fogueres d'Alacant de la festivitat de Sant Joan, amb la Nit del Foc i l'alegria del grup d'alacantins que agrupa el Centre, els quals van organitzar un sopar amb el lema «Tot per Alacant! Obri el ull!»

No hi ha notícies sobre el Centre en el número 4 de *Terra Valenciana* mentre que en el número cinc es torna a assenyalar el tema de les quotes, el gran homenatge al guitarrista Paco Heredia realitzat juntament amb el Centre Democràtic Balear el 3 de juliol, i es dona les gràcies a aquelles persones que van fer préstecs i que han decidit convertir-los en donacions.

El quadre de ball de la Sra. Maruja G. de Salvador se supera en cadascuna de les seues actuacions, llegim en el número sis. La tibantor amb el Centre Democràtic Balear propícia que es deixe el local del carrer Colònia 1326 i es passe a compartir el local amb el Centre Aragonés en el carrer Constituent 1873, que es va inaugurar el 6 d'octubre de 1956.

³ Per a aprofundir en el llegat que va deixar l'artista foguerer Agustín Pantoja Mingot (Alacant, 1908-1999) a l'Uruguai i els quatre monuments fallers/foguerers que va plantar a Montevideo entre 1955 i 1958 es pot consultar l'obra *De la Terra del Xe a la Terra charrúa. La presència valenciana a l'Uruguai (1557-2022)*, en edició a càrrec de Lluís Xavier Flores Abat (2023), i que inclou les col·laboracions dels investigadors David Girona Llopis i Juan Carlos Vizcaino Martínez (Montevideo, pp. 64-90).

Va ser el juny de 1953 quan es va constituir el Centre Regional Valencià i en complir-se un any de la seua fundació va eixir a la llum el primer número de *Terra Valenciana*, ens recorda la pàgina del número set dedicada a la vida i activitats del Centre. També es fa referència a les falles i la fallera major de l'any 1957, la senyoreta Carmen Cano; als cinc dies que es va exhibir la falla i el trasllat al Campo Español cedit per l'Associació Espanyola Primera de Socors Mutus; al quadre teatral que va representar les obres *Els que tallen l'abaecho* i *Entre parientes*; als alacantins que van triar la Srta. Pilarín Estrada com a Bellea del Foc; a Agustín Pantoja, que va donar xarrades en l'emissora Por los Caminos de España, i a les relacions amb els aragonesos, que són excel·lents, cosa que ha propiciat la realització de festivals conjuntament.

Les activitats del Centre en el número huit estan marcades per la riuada d'octubre de 1957. El Centre va fer una crida a la col·lectivitat valenciana, als espanyols en general i al poble de l'Uruguai per a acudir en ajuda dels damnificats. El cor del Centre va obtindre un gran èxit en cadascuna de les seues actuacions per a recaptar fons, el Club Español de Minas va cedir la meitat dels beneficis. Un quadre de ball i l'agrupació teatral van contribuir a augmentar

els donatius cap a València. Igualment es fa referència a la carta enviada al batle de València i les col·lectes que s'estan realitzant. Quant a la falla, és elegit president de la Comissió Enrique Cano.⁴

El número 9 de *Terra Valenciana* reflecteix les quantitats recaptades, més d'un quart de milió de pessetes, per persones, no sols valencianes, per a alleujar la sort dels damnificats de la riuada. De la mateixa manera es reflecteix l'activitat teatral amb l'encertada direcció de José Palau i les obres *Fallero de honor*, *Nelo Bacora* i *Fieras Mansas*. La celebració de la festa dels Reis, els Carnestoltes i especialment la *cremà* de la falla són motiu d'alegria per part dels socis. L'arribada de Joselito, el xiquet cantant, és comentada en un text que signa Juan B. Tejedo, que acaba amb un advertiment: «es mucha la desgana que se observa entre los socios». Unes paraules que anunciaven la fi del Centre, com així va ser.

La llengua valenciana

El valencià és present en tots els números, si bé ocupa un lloc secundari. En el número dos trobem l'himne regional valencià en la primera pàgina i part de la segona; igualment dues pàgines en les quals es reproduceix un fragment del *Tirant lo Blanc*, llibre de cavalleries escrit per Joanot Mar-

⁴ Mític arquer del València FC que es va exiliar a l'Uruguai, on va ser un dels membres més actius i compromesos del Centre fins a la seua defunció en 1958. D'uns anys ençà s'està tractant de recuperar i posar en valor el seu llegat tant cívica com esportiva. En l'article «Deportistas Valencianos en el Exilio», publicat en aquesta mateixa revista en 2016, ens ocupem d'ell, així com en l'obra *Bajo Palos. Los porteros del murciélagos* (2020) d'Albert Carda Serch, la portada del qual és una gran estirada d'Enrique Cano.

torell; un text de Joan Fuster sobre la poesia catalana fins a la Renaixença i un text de Bernat Bono i Barber dedicat al Micalet.

En el número tres es reproduïxen diverses poesies de Juan B. Tejedo que s'han publicat en el primer llibret de falla. Igualment es reproduïx una carta de M. Rangel de Linares que des del Cabanyal anuncia la seua ràpida arribada a Montevideo, i un text dedicat a Ausiàs March l'autor del qual és Joan Fuster. «Humor Valencià» de Juan B. Tejedo inicia els textos en valencià del número quatre. Trobem «La poesia catalana fins a la Renaixença», text que signa Joan Fuster i amb el qual finalitza la seua visió sobre Ausiàs March. Maruja G. de Salvador és l'autora del text en valencià que porta per títol «Conversaciones entre dos dones valencianes», en les quals una li conta a l'altra el que li ha ocorregut amb un ianqui, que la va agarrar per la cintura (número cinc). El segon text és de Joan Fuster i està dedicat a Joan Rois de Corella.

Dámaso A. Lopez de la Valle, col·laborador de *Valencia Atracción* i de la penya valenciana de Mar de Plata, confessa que li agradaria escriure en *Terra Valenciana* (número 6) i, en aquest sentit, remet una carta en valencià a «Nuestros lectores nos escriben». Joan Fuster continua la seua anàlisi de Joan Rois de Corella en «La poesia catalana fins a la Renaixença»; Alfredo Sendin Galiana en drames fallers deixa una escena típica del que sol passar en falles; També són en valencià «L'11 de setembre» i «El Fosal de les Moreres», i el text «Germa-

nia» de Robert Estellés. Aquest número compta amb una quarta part dels textos escrita en valencià.

A més d'«Humor Valencià», en aquest número trobem dos textos en valencià: la poesia «Un femater aburrit» (1905) del músic Salvador Giner i «Tríptic de Pasqües» d'Enrique Muñoz Orts, publicat també en la revista *Senyera*.

En el número nou apareix la poesia en valencià «Recolzat al meu braç» de Lluís Laporta, un d'aqueixos grans poetes que ha sigut ignorat i l'obra dels quals és poc coneguda, fins i tot hui, perquè és molt difícil trobar alguna publicació. Laporta va nèixer a Aiello de Malferit (la Vall d'Albaida) en 1905 i va tindre la gran sort de tindre com a mestre a Carles Salvador, que va prologar el seu llibre *Fulles al vent*. Va exercir com a cirurgià a València, on va morir en 1955 mentre treballava. També hi ha la poesia «La xiqueta del riu» de Ramón Andrés Cabrelles (1869-1957), poeta que és considerat com el darrer rapsode de la Renaixença.

La política: «El presente infortunio»

En aquest punt agrupem totes les referències a la política i a la situació a Espanya. Tota la premsa espanyola va estar controlada pel règim. La censura va actuar nit i dia. En la ràdio, la televisió i la premsa escrita. L'Espanya imperial amb un desít en l'universal i el record a la dialèctica dels punys i les pistoles van sobrevolar les notícies d'un país emmordassat, en el qual

els acords amb els Estats Units van servir al general colpista rebel Francisco Franco perquè Espanya entrara en els organismes internacionals.

«La Dama de Elche»

Article aparegut en el número dos de la revista, signat per F. Ferrándiz Alborz, que mereix un comentari especial pel profund estudi que dedica a aquesta obra d'art. En la part final, pàgina 22, llegim:

La historia no es liturgia ni rito, sino emoción consciente de nuestro pasado, y esta maravillosa piedra de la Dama, obra indudablemente de un genio ibérico reelaborado por la asimilación de complejas culturas, tiene la virtud de remecer las aguas dormidas de nuestra conciencia, haciéndonos revivir lo *que España es y será una vez superado el presente infortunio*.

«Elegía a Miguel Hernández»

En el número 3 d'aquesta revista, en la plana 13, es reproduïx la *Triava* de Miguel Hernández a Ramón Sijé. Un text impen-sable de trobar en una publicació en l'Espanya de l'època. Al final d'aquest es llig: «Miguel Hernández, nacido en Orihuela en 1910, muerto a los dos días de haber salido en estado agónico de la prisión, en 1942».

També en aqueix mateix número en la pàgina 14, i sota el títol «Nuestros lectores nos escriben», es reproduïx un text signat per M. Rangel de Linares en el qual

ens parla dels seus desitjos d'anar a viure a l'Uruguai perquè a València no hi ha futur: els fills no poden anar a l'escola, el preu del pa apuja i ningú dir res:

Pues a pesar de volerla a esta terra tan preciosa estem desitjant anarsen per a emprendre un atra cosa; per a poderles donar als fills una millora, pues portarles als collegis es imposible hui en dia. Mos han putjat hasta el pá i con ací tost callem, mos putjarán a caball.

«Rafael Altamira y Crevea»

Sempre en aquest número 3, en la plana 17, i sota el títol de «Galeria de Valencianos Ilustres», es presenta a Rafael Altamira y Crevea, nascut a Alacant en 1866. Catedràtic de la Universitat d'Oviedo, fundador de la revista *Crítica de Historia y Literatura*, director general de Primer Ensenyament. Durant la primera Guerra Mundial va treballar en favor de la causa aliada. Posteriorment, va ser designat membre del Comité de Juristes encarregat de redactar l'avantprojecte del Tribunal de Justícia Internacional. Exiliat d'Espanya, acabada la guerra, per la seua oposició al règim, va fixar la seua residència a Mèxic. Les seues aportacions en el terreny històric i educatiu van ser enormes, així com el seu prestigi internacional. El seu llibre de referència és *Historia de España y de la Civilización española* (1946), i en 1950 va ser proposat per al Premi Nobel de la Pau pel seu treball sobre l'acostament espiritual dels pobles.

«*Por la liberación de los presos políticos-sociales de España*»

El Centre Republicà Espanyol de Montevideo va efectuar una campanya al llarg de l'any 1955 en favor de l'alliberament de tots els presos polítics i socials d'Espanya. Un notable nombre d'entitats espanyoles, partits polítics uruguaians i sindicats, així com destacades personalitats es van pronunciar a favor de l'alliberament. El Centre Regional Valencià va decidir adherir-se per acord unànim de l'assemblea ordinària (número 4).

«*L'11 de setembre a Catalunya*»

La Catalunya exiliada no va deixar de commemorar la data de l'11 de setembre. A Montevideo el Casal Català va tornar a recordar a tots aquells que van donar la seua vida l'11 de setembre de 1714 en defensa de les seues llibertats. En l'acte va intervindre Víctor Sanz, redactor responsable de *Terra Valenciana*, que «feu una narració històrica dels aconteixements del 11 de setembre, remarcant la defensa que de la seua terra feren els valencians, davant l'assalt de les forces invasores de Felip V a l'ensemble que de Catalunya», i Valentí Samitier, que «exalta la diada catalana, tot i fent remarcar que no ens hem de deixar portar per un sentiment folklòric i sardanístic per a casa nostra, ja que lo que tenim que fer és lluitar per una Catalunya socialment avançada i políticament lliure [sic]».

«*Germania*»

En aquest text de l'historiador Robert Estellés (*Terra Valenciana*, 27-12-1956) s'analitzen les causes que van propiciar aquest moviment. La greu situació que es vivia a principis del segle XVI, en el moment que els turcs es van apoderar de Constantinoble i l'eix de la riquesa es desplaçava cap a l'Atlàntic. Els cavallers i els nobles valencians s'aprofitaven del poble i vivien sense treballar. Els agermanats desitjaven que l'administració del territori estiguera en mans dels municipis i de la Generalitat. Al cap de quatre anys de guerres (1519-1523) els nobles valencians amb l'ajuda de Carles I i de la noblesa castellana van acabar amb centenars d'agermanats en la batalla d'Almenara i després d'aquesta: «el silenci i la pau dels cementeris. Els conceptes de llibertat social i llibertat nacional s'ajusten i és confonen en la Germania», remarca Estellés.

«*La Riada del 14 de octubre de 1957*»

Una de les notícies que més va sacsejar els valencians residents a l'Uruguai, i en altres països d'Amèrica Central i del Sud, va ser la riada que va patir la ciutat de València, així com altres pobles situats en les proximitats del riu Túria. El Centre Regional es va bolcar amb els damnificats i el número huit de *Terra Valenciana* (27 de desembre de 1957) analitza aquesta tragèdia anunciada. L'autor recorda que en 1949 una riada va causar nombrosos morts, especialment en aquelles famílies que vivien

en barraques en el mateix llit del riu, i que des de llavors fins hui no s'havien escomés els projectes que evitaren una segona tragèdia. La premsa, emmordassada, va tractar ara de nou de justificar l'injustificable.

Les causes, segons alguns, es van deure a la ruptura dels dics del pantà del Generalísimo, acabat abans d'hora perquè corria pressa la cerimònia d'inauguració. La veritat és que, en cas d'haver comptat amb l'actual pantà de Loriguilla i les obres de canalització del riu Túria, s'hagueren pogut salvar moltes vides. Les famílies que vivien en barraques en el mateix llit del riu, en el Pla de la Saïdia, el pont de Sant Josep i en la zona de Natzaret als Poblatos Marítims van ser les que més van patir. En alguns punts l'aigua va superar els tres metres d'altura. J. Palau, autor del text «Tragedia sobre nuestro país» escriu aquestes línies: «Es de imaginar las alucinantes escenas de pánico, de horror, de angustia, de lucha por salvar la vida durante la inundación y por salvar a los que no podían salvarse. Algunas personas perdieron la razón».

El butlletí publica la llista de persones que van aportar ajudes a Pro-damnificats de València, entre les quals destaquen les aportacions d'Enrique Cano, Ismael Roig, Agustín Maspons, Enrique M. Reyes, Concepción Vives de Barroet i Tomás Monzó, i també dels «Hijos del Ayuntamiento del Puerto del Son, del Centro Confraternidad Hispano-Uruguay, la Colecta Sra. Rosario de Llano en barrio Piedras Blancas i el Festival Club Español de Minas».

«Galería de valencianos ilustres»

A partir del número tres s'inclou l'esmentada secció «Galería de valencianos ilustres». En aquest número tota l'atenció se centra en l'alicantí Rafael Altamira y Crevea, exiliat a Mèxic, del qual ja ens hem ocupat.

Juan Víctor Abargues és el personatge central del número quatre. Va ser un explorador valencià a l'Àfrica, autor de la memòria: *Resumen sobre los intereses comerciales de España en el Mar Rojo y la necesidad de consulados y factorías para el desarrollo de nuestro comercio y como apoyo de nuestras comunicaciones con Filipinas*.

Salvador Abril (1862-1924) és la figura central d'aquesta galeria en el número cinc. Les seues obres són quasi totes d'assumpte mariner. Els seus quadres *Todo a bordo* i *El naufragio del 'Reina Regente'* figuren entre els més destacats de la seua producció.

Aben Dihya és el personatge del número sis. Va ser un erudit d'un talent excepcional i d'una activitat incansable. La seua principal obra és el *Libro de la antorcha de la historia de los Abasidas*.

Antonio Acevedo Fajardo és un literat que va viure en el segle XVII. Va mostrar una intel·ligència artificiosa. Desenganyat del món, es va retirar a l'ermita de Sant Antoni de Pàdua de Carcaixent, on va continuar dedicant-se a les seues tasques d'escriptor. És autor del llibre *Resumen histórico de las edades del mundo*. Aquest és el personatge més destacat de la galeria del número set.

En la galeria de valencians il·lustres del número huit destaca la personalitat de Joaquín Agrassot y Juan. Nascut a Oriola en 1836, és autor de quadres com *Las dos amigas*, que es pot contemplar en el Museu del Prado; en la del número nou destaca la presència de José Aixa. Escultor valencià, va ser autor de la cèlebre estàtua de Lluís Vives del pati de l'edifici històric de la Nau de la Universitat de València.

Col·laboradors d'altres revistes

En el número set es reproduceix un text dedicat a les festes de Pasqües, signat per Enrique Muñoz Orts, oficial republicà, i publicat també en la revista germana *Senyera*. Aquesta revista, butlletí de la Casa Regional Valenciana a Mèxic, va començar a editar-se en 1954 i va tindre caràcter mensual.

Exaltació d'obres i personalitats artístiques

«La Dama de Elche, nuestra hambre de eterno femenino»

L'anàlisi de Ferrándiz Alborz en el número dos repassa els *tipus femenins* de la història d'Espanya: dones com Santa Teresa de Jesús, Isabel la Catòlica, la Celestina de Fernando de Rojas, i també les tres caravel·les (*La Pinta*, *la Niña* i *la Santa María*), la nau Victoria de Magallanes, el culte a la Mare de Déu o Dulcinea del Toboso. Tots aquests noms referits a dones i navilis van fer de la dona un referent cultural en el

qual les paraules *florete*, *blasfèmia*, *saeta* i *prec*s es barregen.

En nuestras tierras de secano, paisaje de olivos, algarrobos, almendros, granados y palmeras, se hizo llama la obsesión femenina del espíritu hispánico. Y Alicante, confluencia de Oriente y Occidente, meseta castellana y Mare Nostrum, magia de las culturas semíticas, forma grecolatina y sensualidad aborigen, es el escenario único para el rito obsesionante de nuestra hambre de eterno femenino.

Chapí i Esplà

F. Ferrándiz Alborz explica (número 4) les trajectòries professionals de Ruperto Chapí nascut a Villena en 1851 i mort a Madrid en 1909, i d'Òscar Esplà (1886). Al primer li dedica aquest paràgraf: «Chapí conquistó a los amantes de la música porque a la par de su devoción a los temas populares y su fuerte disciplina técnica, mostraba una inspiración de grandes vuelos líricos. Quien haya oído atentamente *La Revoltosa* o *Moros y Cristianos*, y tenga educación musical, observa enseguida que Chapí no hacía concesiones al gusto mesocrático, sino que llegaba al alma popular para ascender desde ella, obligando a los oyentes a elevarse hacia el mundo de las puras creaciones líricas».

Pel que fa a Òscar Esplà, aquestes són algunes de les seues consideracions: «Si bien vivió sin militancia representativa de partido, fue siempre un republicano integral, al margen de los matices, y al servicio de la democracia española puso su arte, por creer que solo en régimen de civilizada

convivencia, dentro de la libertad, puede el artista dar digna ocupación a su arte». La data de defunció d'Òscar Esplà va ser en 1976, per aqueix motiu no ve ressenyada en la seua fitxa.

El Cid

La història d'Espanya contada pel nacional catolicisme ens presenta un Cid al servei de la religió cristiana i d'Espanya. La realitat va ser molt diferent. Va guerrear a sou del rei moro de Saragossa. Va combatre contra aragonesos i catalans, i va prendre la ciutat de València amb ajuda de mercenaris musulmans (número set). Si en els anys 40, 50 i 60 en un institut d'ensenyament mitjà un catedràtic d'història haguera presentat el Cid com un mercenari, segur que se li haurien obert un expedient per atemptar contra l'esperit nacional. En el número tres del butlletí es reproduïxen els primers versos del *Cantar del Mío Cid*: «vos que por mi dexades casas e hererades/enantes que yo muera, algun bien vos pueda far: lo que perdedores doblado vos lo cobrar». (versos 301-3).

El Palleter

En el text dedicat a aquest personatge es llig: «Pero sobre todo en Valencia, es el pueblo que escribe la historia, todas a una, como en Fuenteovejuna, y el Palleter era en aquellos momentos la esencia del pueblo valenciano. *Un pobre palleter li declara la guerra a Napoleó*».

L'autor diu que el Palleter haguera detestat a Ferran VII perquè era un rei absolutista i traïdor (número set).

La publicitat

La lectura dels anuncis publicitaris ens permet conèixer alguns dels noms de les persones que obrien un comerç i que utilitzaven *Terra Valenciana* per a donar-se a conèixer. A vegades insisteixen en l'ambient valencià que trobaran en la pensió, hotel o casa de menjars ressenyats. Crida l'atenció el gran nombre de textos en els quals es fa referència a empreses de pintura, decoració i empaperat. No falten les al·lusions a les agències de viatge, assessories, fusteries, cantines, confiteries, escoles de xòfers, fàbriques de pastes, farmàcies, xarcuteries, impremtes, joieries, bugaderies, lleteries, merceries, mobles, papereria, pintes, perruqueries, pensions, pintures, productes alimentosos, rellotgeries, restauració de mobles, restaurants, botigues de sastres, tallers mecànics, tapisseria d'automòbils, entapissats, botigues de comestibles o botigues d'electrodomèstics, entre altres.

Des de la revista es convida els valencians a posar anuncis en la publicació: «Valencians. Els nostres anunciants fan possible l'aparició periòdica d'aquest bol·letí. (núm. 2)».

Entre els negocis que anuncien en el butlletí la Tapicería Valencia d'Enrique Cano és una de les més fidels, així com Casa Paratje dedicada a la venda de ràdios i tocadiscos. Igualment poes poden destacar la

botiga de mobles Valls, la confiteria Santa Anita, la sastreria Pantoja, la casa d'alta costura Creaciones Carmen Sánchez, l'escola de xòfers Porvenir, els productes porcins Montseny, l'assessoria Espanya, la Cantina Balear-Valenciana, la pensió Mercedes, etc.

La Religió

El tema de la religió és present en tots els articles dedicats al pensament de Lluís Vives sobre psicologia i sociologia. L'humanista denuncia les contradiccions del cristianisme entre el que predica i el que practica. Acusa els frares de ser uns tirans i assenyalà el papa Climent VII com el principal culpable de la situació per la qual travessa l'Església, condemna l'odi que els esperits estrets senten cap als que no són d'un país determinat, i deplora els abusos militars dels espanyols: «El soldado español a ningún otro cede en bellaquería».

L'estudi de l'obra poètica d'Ausiàs March que Joan Fuster li dedica en el número 4 del butlletí queda palés l'aspecte religiós d'aquest gran poeta, un home que li prega a Déu: «Ajuda'm, Déu, que sens tu no em puc moure/ perquè el meu cos és més que paralític».

L'església parroquial de Sant Nicolau mereix l'atenció d'Enrique Moya Casals per a dedicar-li un text, publicat en la revista *Valencia atracción*, que és reproduït en el número 5 del butlletí, i en què es destaquen els frescos de Dionisio Vidal, deixeble

d'Antonio Palomino, així com la portada d'aquesta església del més pur estil ogival.

El text que porta per títol «Escultura religiosa de nuestra tierra», publicat en el número nou, pres del llibre *València* de Teodor Llorente, analitza la Verge de Vallibana, els casalici de les estàtues dels ponts de València, la façana de la catedral, la Verge dels Desemparats, la Mare de Déu de la Seu, l'estàtua de Tomàs de Villanueva i el cavall de Sant Martí.

Necrològiques

Morir fora de la teua casa, de la teua terra i a vegades lluny dels teus va suposar i suposa un dur tràngol per a les famílies afectades. Les notícies que recullen la desaparició d'un soci del Centre o d'un valencià formen part també de les informacions de *Terra Valenciana*.

Per exemple de Fidela Arroyo es diu que era «madre del director de nuestro entrañable colega mexicano *Senyera*, D. José Castelló-Tárrega, [que havia] fallecido en Madrid, lejos de su hijo, a quien no le fue posible asistir ni abrazarla en sus últimos momentos» (número 3). En el número 4 es comunica la defunció de Vicente Torán, que va tindre lloc el 18 d'octubre, del qual es diu que va ser una persona honrada, treballadora, entusiasta i de sòbries costums. Igualment es fa referència a la defunció d'Antonio Rodríguez, que exercia de mestre a Durazno i no va abandonar el seu treball fins a dies abans de la seua defunció.

La Poesia

La revista també publica poesies, com «Nochebuena. A mis ancianos padres» de Vicente Wenceslao Querol (1836-1889), que es pot llegir en el número dos del butlletí, o la de Miguel Hernández «Elegía a Ramón Sijé», que reproduceix el butlletí número tres

A las aladas almas de las rosas/ del almendro
de nata te requiero/ que tenemos que hablar de
muchas cosas,/compañero del alma, compañero.

També trobem l'estudi «La poesia catalana fins a la Renaixença: Ausiàs March» de Joan Fuster. L'anàlisi de Fuster sobre l'obra de Ausiàs acaba amb aquest paràgraf, que parla de l'abast universal de la poesia del poeta:

No és fàcil deixar dit, ací, ni tan sols insinuant, l'abast literari i humà d'una poesia tan complexa com la d'Ausiàs March. La maduresa i la gravetat d'aquests versos, la destresa en la introspecció que palesen, tenen pocs moments semblants en la poesia universal. Aquell a qui la veu de mort li és melodiosa, i a qui l'amor vencé ab sols esforç d'un cos, passa a les pàgines de la nostra literatura com la síntesi meravellosa d'una humanitat estremida i l'ambició de coneixença interior.

En el número 9 apareixen poemes de F. Almela i Vives «Enlluernament»; de Ramón Andrés Cabrelles⁵, «La Xiqueta del Riu», i de Lluís Laporta, «Recolza't al meu braç».

L'esport

El futbol i en menor mesura la pilota valenciana són motiu d'interés per a les pàgines d'aquesta publicació. Trobem, per tant, notícies del València CF, però també del Llevant, ja que nombroses persones exiliades procedien del barri del Cabanyal, on els granotes comptaven i compten amb una gran afició. En la temporada 1955-1956, després d'una brillant campanya el Levante UD es va proclamar campió del seu grup de tercera divisió i, posteriorment, campió de la lligueta d'ascens, la qual cosa se celebra en el número 5, pàgina 20. Entre les notícies dels equips uruguaians destaca la dedicada a l'equip Rampla Júnior. Recordem que en la dècada dels cinquanta la selecció de futbol de l'Uruguai era considerada com una de les més importants del món. En 1950 s'havia proclamat campiona del món després de vencer la selecció el Brasil.

Una entrevista amb el capità del Rampla Júnior⁶ Pedro Rodríguez, a la tornada d'una gira per Europa informa del seu pas per València i pel camp de Mestalla. Van arribar a València la vespra de les Falles de

⁵ Ramón Andrés Cabrelles (Campanar, 1869 – València, 1957) és considerat com l'últim poeta de la Renaixença valenciana. Va estudiar en l'Ateneu Obrer de València i en l'Acadèmia Sant Carles. Va col·laborar en diversos mitjans de comunicació i va utilitzar les Normes de Castelló. La seua obra més destacada és *Versos Vells* (1935).

l'any 1956. Es van allotjar a casa La Pepica, filla de la Marcelina, al costat de la mar, en un lloc que els va semblar molt agradable. Van ser despertats a les sis del matí per un baluern eixordador, coets per tots els llocs. Les constants explosions no podem dir que recordaren Maracanà en 1950, encara que aquestes van durar només un cert temps, mentre que això no havia de parar ja en tot el dia. El *golero* recorda igualment un gran detall:

Nos regalaron la copa que por su victoria les había correspondido a ellos. Nunca comí arroz mejor cocinado. Nuestros deseos de rápido restablecimiento a Pasieguito a quien visitamos en el hospital donde fue internado, víctima de un accidente muy grave (butlletí número 5, 27 de juny de 1956).

En el número 6, Luis Fenollosa de tornada d'una visita a València porta a Montevideo diversos obsequis entre ells dues magnífiques banderoles meravellosament

brodades per mans valencianes, de les societats esportives Valencia Club de Fútbol i Levante UD.

En el número 8 es parla del magnífic gest del Club Espanyol de Minas en cedir la meitat dels beneficis que es van obtenir pro damnificats de València, i l'altra meitat per a l'Hospital de Minas.⁷ També en aquest mateix número es fa esment al Campo Español⁸ galantment cedit per l'Associació Espanyola Primera de Socors Mutus on es va celebrar un magne festival pro damnificats en el qual van participar tots els centres espanyols.

En el número 9, Ismael Roig Soler,⁹ originari de Benissoda, dedica un text a la Vall d'Albaida en el qual, d'una manera evocadora, assenyala la gran importància que tenen les partides de pilota a mà que es juguen en el carrer i en les seues diverses modalitats: *a llargues, braset, banqueta, percha, contrabras, raspallo*, etc. (*sic*). Explica que els diumenges s'organitzen par-

⁶ El Rampla Júnior Football Club es va constituir en 1914 i durant dècades va ser un dels clubs més destacats del futbol uruguaià. Es va adjudicar el campionat en 1927 i posteriorment va ser cinc vegades subcampió. El seu nom prové d'un carrer denominat *Rampla*, pròxim al port.

⁷ Minas està situada al sud-est de l'Uruguai. És una regió originàriament vinculada amb la mineria i, posteriorment, una zona agrícola i ramadera excel·lent. Pertany al departament de Lavalleja i a mitjan segle XX va comptar amb un equip del qual formaven part jugadors espanyols, anomenat Centro Español de Minas.

⁸ El Campo Español va ser un barri obrer i proletari de la ciutat de Montevideo on, des de finals del segle XIX, es donaven cita els diumenges els gallecs. En dir gallecs es fa referència a tots els espanyols, perquè d'aquesta manera es coneixia a tots els emigrants procedents d'Espanya. El final de la Guerra Civil va suposar que en aquest Campo Español s'instal·laren gran nombre d'espanyols que fugien de la dictadura. En 1940 compten les cròniques locals que es va obrir el *Villa Española Boxing Club* per on va passar Alfredo Evangelista que va arribar a enfrontar-se a Cassius Clay i que es va fundar un club de futbol en el qual degué actuar i col·laborar Enrique Cano.

⁹ Ismael Roig Soler (Benissoda, 1913 – Barcelona, 2001) va ser un destacat militant anarcosindicalista valencià que va estar exiliat primer a França, posteriorment a l'Uruguai fins a 1960 i finalment a Veneçuela entre 1960 i 1975, any que va tornar definitivament a Espanya. Per a aprofundir en el seu llegat es pot consultar la seua obra autobiogràfica: *Así luchábamos: república, guerra, clandestinidad y exilio de un anarcosindicalista*.

tides entre jugadors de diferents pobles i d'altres comarques que atrauen gran quantitat d'aficionats que fan importants traveses en diners. Ismael Roig havia practicat el joc de pilota en la seua infància i joventut en la seua comarca natal com podem llegir en les seues memòries.

L'humor

Tots els números de la revista compten amb un parell de pàgines dedicades a fer somriure els lectors. Juan B. Tejedo és una de les persones més actives en aquestes pàgines en les quals alternen el valencià amb el castellà. Es reproduïxen poesies prestades dels llibrets de falles, es fan jocs amb les paraules de doble sentit, es recorre a personatges populars com Só Nélo o el Tio Batiste, es juga amb els nous noms dels carrers, per exemple amb el carrer de Xàtiva («sobretudo esa esquinita de Ribera»): «Calle de los Estraperlistas» (atés que en aquest carrer actuaven estafadors, lladres i falsos jugadors de cartes), o amb els escalons de la Llotja: «Pasaje de los Colilleros» (referència a les persones que anaven a recollir burilles del sòl, atés que per aquest punt passaven les persones que visitaven València).

Hem de dir que molts dels textos d'aquest apartat són reproduccions de la revista *El Turista Fallero*.

El final de la revista

En l'article dedicat a la vida i activitats del Centre, número nou, pàgines 4 i 5, Juan B. Tejedo reflexiona sobre la situació en la qual es troba el Centre. Estem a 27 de juliol de 1958 i acaba amb aquestes paraules:

Solamente la Falla parece galvanizar a los Valencianos por una breve temporada, pero esto no basta. Corremos el riesgo de que esto se traduzca en un alejamiento peligroso que nos tenga separados el resto del año y cuando queramos reaccionar se tarde hasta para realizar esa Falla, que parece ser lo único que nos interesa. Es una seria advertencia que hacemos a nuestros paisanos y que mucho celebraremos que les hiciera meditar y rectificar conductas.

Balanç i reflexions finals

La qualitat de *Terra Valenciana* és enorme, com hem pogut comprovar en els huit números als quals hem tingut accés. Cap publicació valenciana al País Valencià d'aqueixos anys pot igualar-la. La falta de llibertat, la censura, la doble moral de l'època i la submissió de la premsa hi van marcar la dècada dels cinquanta. No va ocórrer el mateix amb aquelles publicacions que van nàixer en països com Mèxic, l'Argentina, l'Uruguai, França o la Unió Soviètica. Precisament, l'acostament a aquest grup d'autors des d'aquesta perspectiva i la seua reivindicació implícita seria una primera aportació significativa d'aquest treball.

Crida l'atenció la sensibilitat pels temes culturals, per recuperar grans noms (*v. gr.* donant a conèixer el pensament de Lluís Vives), per posar en valor a totes aquelles personalitats republicanes que van haver d'exiliar-se. Aquest butlletí d'estudis valencians ens ha servit per a recuperar una pàgina de la història de l'exili valencià i ens ha fet veure la necessitat de seguir aprofundint en els centres valencians estesos per tota Amèrica: Mèxic, Veneçuela, Porto Alegre, Xile, Montevideo, República Dominicana, San Juan i Buenos Aires. Paral·lelament la vida quotidiana dels valencians, els seus balls, representacions teatrals, les seues excursions, els seus menjars, les seues festes més destacades són evocades amb alegria. I sempre el record a la terra que els va veure nàixer.

Va ser una publicació, d'alguna manera, sorprenent, i per això, potser, una part dels valencians i valencianes exiliats o emigrats no van aconseguir comprendre o valorar el que en aquestes pàgines se'ls proposava. En la revista es plantejava el dilema dels exiliats i exiliades entre la fidelitat a les seues arrels, d'una banda, i les possibilitats d'aclimatació que els proporcionava la seua pàtria adoptiva, de l'altra. En definitiva, convenim amb la historiadora M. Fernanda Mancebo (2001) que mentre no es tinga en compte la gran aportació cultural dels exiliats de 1939, la història d'Espanya estarà incompleta, cosa que suposa una gran i injusta sostracció de coneixement a la joventut espanyola.

Ara bé, l'estudi de *Terra Valenciana* ens pot ajudar a comprendre l'excel·lent llegat cultural de l'exili a l'Uruguai. Totes i cadascuna de les persones que van col·laborar en les revistes editades pels centres i cases de València en l'exili van mostrar amb els seus textos el profund compromís social amb els valors ètics de la democràcia al servei del poble.

Agraïments

Desitgem testimoniar un agraïment molt especial a l'Associació Comunitat Valenciana de Montevideo (Centre Valencià a l'Exterior - CEVEX de la Generalitat Valenciana), tant a la seua directiva com als seus membres, que calorosament ens van acollir ara fa 15 anys a l'Uruguai, així com a tots els descendents de primera, segona o tercera generació amb els quals ens vam entrevistar i ens van posar, els de més edat, sobre la pista del butlletí *Terra Valenciana*.

BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ ALBUIXECH, Recaredo; AGULLÓ CALATAYUD, Víctor (2016), «Deportistas valencianos en el exilio», *Laberintos. Revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, (18), pp. 7-36.
- AGULLÓ CALATAYUD, Víctor (2013), «Sanchis Guarner i les publicacions de l'exili: el cas de Terra Valenciana –butlletí d'estudis valencians– editat pel Centre Regional Valencià de Montevideo (Uruguai)», en Emili Casanova Herrero (coord.), *Manuel Sanchis Guarner, ciència, compromís i diàleg*, Paiporta (València): Denes, pp. 83-89.
- AGULLÓ CALATAYUD, Víctor (coord.) (2011), *Los Valencianos en Uruguay*, València: Conselleria de Solidaritat i Ciutadania, Generalitat Valenciana.
- AZNAR SOLER, Manuel; LÓPEZ GARCÍA, José Ramón (coords.) (2016), *Diccionario biobibliográfico de escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*, Sevilla: Renacimiento.
- CARDA SERCH, Albert (2020), «Cano», *Bajo palos. Los porteros del murciélago*, Catarroja (València): Vinatea Editorial, pp. 63-70.
- CAUDET ROCA, Francisco (2007), *El exilio republicano en México: las revistas literarias, 1939-1971*, Alacant: Universitat d'Alacant, Servei de Publicacions.
- CAUDET ROCA, Francisco (1995), «Mediterrani y Senyera: Dos revistas del exilio valenciano en México», en Albert Girona Albuixech i Maria F. Mancebo Alonso (eds.), *El exilio valenciano en América: obra y memoria*, València: Universitat de València, Servei de Publicacions, pp. 69-89.
- CORTÉS CARRERES, Santi (2022), «Les revistes valencianes de l'exili», VI Jornades laberintos las revistas de exilio republicano de 1939, València: Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.
- CORTÉS CARRERES, Santi (1993), *El valencianisme republicà a l'exili*, València: Generalitat Valenciana.
- CRUZ OROZCO, José Ignacio (coord.) (2007), *La Casa Regional Valenciana de México*, València: Biblioteca Valenciana.
- FLORES ABAT, Lluís Xavier (coord.) (2023), *De la Terra del Xe a la Tierra charrúa*, Montevideo: Asociación Comunidad Valenciana de Montevideo i l'associació de recerca etnogràfica Grup Alacant (Alacant).
- MANCEBO ALONSO, M. Fernanda (2001), «La diáspora de los profesores universitarios republicanos», en: M. Fernanda Mancebo, Marc Baldó i Cecilio Alonso (coords.), *L'exili cultural de 1939, seixanta anys després: actas del I congreso internacional*, València: Universitat de València, pp. 329-342.
- PÉREZ GUERRERO, Juan Carlos (2006), «El exilio republicano en México y la reconstrucción de la identidad valenciana a través de las revistas 'Levante', 'Mediterrani' y 'Senyera'», en Manuel Aznar Soler (coord.), *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*, pp. 1035-1040.
- ROIG SOLER, Ismael (1999), *Así luchábamos: república, guerra, clandestinidad y exilio de un anarcosindicalista*, Benicull de Xúquer (la Ribera): 7 i Mig Edicions.
- SANZ LÓPEZ, Víctor (2008), *La Flecha quebrada*, Madrid: Libertarias Prodhufi.
- SUPERVIELLE, Marcos (2011), «El fenómeno migratorio en Uruguay», en Víctor Agulló (coord.), *Los valencianos en Uruguay*, València: Conselleria de Solidaritat i Ciutadania, pp. 25-35.
- Terra Valenciana. Boletín de Estudios valencianos editado por el Centre Regional Valencià de*

Montevideo, números 2 (desembre 1954), 3 (juny 1955), 4 (desembre 1955), 5 (juny 1956), 6 (desembre 1956), 7 (juny 1957), 8 (desembre 1957) i 9 (juliol 1958).